

dagen besteedt de auteur nogal wat aandacht aan radicaal-reformatorische stromingen, die in de Maasstad hun invloed niet gemist hebben. Helaas heeft hij daarbij wel enige steken laten vallen, waarop de recensent dient te wijzen. Wanneer hij in het voetspoor van Lindeboom de representanten van spiritualisme en reformatorisch individualisme opsomt (Caspar von Schwenckfeld, David Joris, Hendrik Niclaes, Sebastiaan Franck), voegt hij hieraan ook de naam van Dirck Volckertsz. Coornhert toe, die Lindeboom niet zonder reden bij de ketters van humanisme en redelijkheid rangschikt (105). Zowel David Joris als Hendrik Niclaes zijn door Coornhert bestreden in enige geschriften, nog in zijn sterfjaar 1590, ten onrechte hier op 1583 gesteld (107). Het perfectionisme van Coornhert mag niet vereenzelvigd worden met de opvatting dat de mens 'vergodded' wordt (161), want juist tegen dit element bij Hendrik Niclaes heeft hij zich gekant in zijn *Spiegelken van de ungerechtigheyt des vergodeden H. N.* Voor zijn 'affiniteit' met de leer van David Joris geldt hetzelfde, getuige zijn *Kleyn-Munster des grootroemighen David J.*

Dat de schrijver behalve Erasmus en de voornaamste reformatoren in het voorbijgaan ook 'de gehele moderne devotie' zonder nadere adstructie tot de wegbereiders der hervorming rekent, zij hier slechts aangestipt (106).

Ten aanzien van het optreden van David Joris en zijn aanhangers worden ook enige onjuistheden gedebiteerd. Het Delftse proces van 1539 is geen gevolg geweest van de bekentnissen der twee vrouwen te Rotterdam (S. Zijlstra, *Nicolaas Meyndertsz. van Blesdijk* (Assen, 1983) 16). Ten onrechte neemt schrijver de voorstelling over van twee processen te Delft, in 1538 en 1539, destijds reeds door K. Vos ontzenuwd (254). De inval waarvan sprake is, vond niet te Leiden, maar te Haarlem plaats. Het Wonderboek, dat pas na 1542 verscheen, kan niet bedoeld zijn in 1539. David kan zijn roeping te Bocholt in 1536 niet ontleend hebben aan de brief van Anneke Jansdochter, die pas enige maanden na dit convent ontvangen werd (alles op bladzijde 92).

A. F. Meilink

J. van den Berg en G. F. Nuttall, *Philip Doddridge (1702-1751) and the Netherlands* (Publications of the Sir Thomas Browne Institute Leiden, New Series, VIII; Leiden: E. J. Brill, University Press, 1987, 110 biz., f42,40, ISBN 90 04 07921 1).

Philip Doddridge, van 1730 tot zijn overlijden in oktober 1751 dissenterpredikant van de kerk van Castle Hill in Northampton, was een Engelse godgeleerde die in binnen- en buitenland een grote reputatie verwierf. Nog jaren na zijn dood, zo schreef de Nederlandse kerkhistoricus Annaeus Ypey in 1807, kon zijn naam niet van de kansel genoemd worden of de tranen sprongen de meeste kerkgangers in de ogen. J. van den Berg en G. F. Nuttall bespreken de invloed die Doddridge in de Nederlanden heeft gehad. Na een overzicht van zijn leven volgen hoofdstukken over zijn correspondentie en de vertalingen van zijn geschriften, zijn vermaning van het Nederlandse volk en een theologenruzie over zijn rechtzinnigheid. In een ietwat apartstaand hoofdstuk wordt aandacht geschonken aan een leerling van Doddridge, de predikant van de Engelse gereformeerde kerk in Rotterdam van 1748 tot 1778 Benjamin Sowden. Met een bespreking van de waardering die Doddridge in de Republiek vooral na zijn dood ten deel viel, wordt het boek besloten.

Hoewel Doddridge de Republiek nooit heeft bezocht, had hij veel belangstelling voor de

Nederlanden. Zijn bibliotheek bevatte onder meer zes boeken van Hugo de Groot en vier van Herman Witsius. Wat hem in de Republiek aansprak was de sfeer van tolerantie. Doddridge beschouwde zichzelf als een gematigde calvinist. Tirion, die in Amsterdam werk van hem uitgaf, waardeerde zijn irenische opstelling en schreef Doddridge in 1751 dat hij 'deserved the esteem of all pious and Moderate Christians'. Hij stond daarin niet alleen. Volgens Van den Berg en Nuttal viel Doddridge in de Republiek vooral in de smaak bij degenen die een afkeer hadden van theologisch fanatisme. Als voorbeeld noemen zij Martinet, de schrijver van de populaire *Katechismus der Natuur* (1777) die als aankomend predikant drie preken van Doddridge over de tolerantie vertaalde.

Pleiten voor verdraagzaamheid mag naar libertinisme rieken, zijn *Aenspraek aen de protestantische ingezetenen der Verenigde Nederlanden* waarin Doddridge het Nederlandse volk vermaande, sloot helemaal aan bij één van de kerngedachten van de traditioneel gereformeerden. Zijn in september 1747 door Tirion uitgegeven adres waarschuwde dat de Republiek, aangevallen door een met Rome verbonden vijand, ten onder zou gaan. Hij zag daarin Gods toorn over de zonden van het volk dat het huisgebed verwaarloosde en de sabbath niet hield. Zulke woorden klonken de lezers van zeventiende-eeuwse boetepredikers als Teellinck en Lodenstein bekend in de oren. Geen wonder dat Doddridge ook bij veel 'fijnen' een goed onthaal vond.

De aanval die de Leidse Van der Kemp en de Utrechtse Bonnet in 1770 op Doddriged's rechtzinnigheid deden en waartegen Goodricke vanuit Groningen zich verweerde, deed dan ook aan de populariteit van de Engelse theoloog nauwelijks afbreuk. Men bleef zijn stichtelijke exegetische werken waarderen. In het slothoofdstuk geven Van den Berg en Nuttal een verklaring voor de brede ontvangst van Doddriged's werk. In zijn geschriften ontmoetten twee ogenschijnlijk tegenstrijdige elementen elkaar: de diepte van het piëtisme en de 'Awakening' en de breedte en openheid van de protestantse verlichting.

Huisman stelde in zijn *Neerlands Israël* (1983) tegenover de achttiende-eeuwse verlichte fysico-theologie hier te lande de continuïteit van het traditioneel gereformeerde denken. Van den Berg en Nuttall laten zien dat de populariteit van Doddridge wijst op de aanwezigheid van een moeilijk in te delen 'midden-orthodoxie'. Martinet die bij Huisman een verlicht predikant heet, wordt door Van den Berg en Nuttall als een 'middle-of-the-road'-calvinist getypeerd. Doddridge zelf, zo merken zij op, was één van die 'interesting eighteenth-century figures who defy all simplistic attempts at classification'.

Deze grondige studie over Doddridge en de Nederlanden draagt bij tot een betere beeldvorming van het geestelijk leven in de achttiende-eeuwse Republiek.

G. Groenhuis

H. Houtman-De Smedt, *Charles Proli, Antwerps zakenman en bankier, 1723-1786. Een biografische en bedrijfshistorische studie* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, XLV, nummer 108; Brussel: Paleis der Academiën, 1983, 298 blz., Bfl 100,-, ISBN 90 6569 331 9).

De bekende Antwerpse koopman en bankier Charles Proli leefde van 1723 tot 1786. Hij vormde de derde generatie van een uit Italië afkomstig koopliedengeslacht en illustreerde treffend het vooroordeel dat het eerste geslacht de fundamenteën legt, het tweede de muren